

Marek Gosztyła, Bogusław Trojnar

Wokół zagadnień rewaloryzacji miasta Przemyśla cz. II

Złożona problematyka ochrony zabytków miasta Przemyśla obejmuje zagadnienia, których prawidłowe rozwiązanie i adekwatne potraktowanie wagi znaczenia tego problemu dla Przemyśla powinno przynieść korzyści dla zaplanowanego rozwoju miasta.

Ochrona dziedzictwa kulturowego jednego z najstarszych miast w Polsce powinna być jednym z najważniejszych zadań władz miejskich i instytucji państwowych, odpowiedzialnych za rewaloryzację tego ośrodka miejskiego.

Duże nawarstwienie zabytków pochodzących z różnych okresów historycznych, spotykane błędy przy przeprowadzonych pracach renowacyjnych stwarzają szereg problemów przy planowanej rewaloryzacji i prawnej ochronie przemyskiego zespołu staromiejskiego¹. Jednym z podstawowych warunków poprawnej rewitalizacji miasta z uwzględnieniem funkcjonujących zasad konserwatorskich jest zrozumienie historii przez mieszkańców i użytkowników zachowanego dorobku kulturowego.

Zaplanowane programy rewaloryzacji zabytkowych zespołów miejskich, a także poszczególnych obiektów zabytkowych są procesem długoterminowym. Efektywna ochrona zabytków powinna być realizowana poprzez skuteczne wdrażanie programów i wniosków konserwatorskich.

Podejście do zabytków przez władze miejskie zmieniło się nieznacznie na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat. Przemyski zespół zabytkowy stanowi przykład, że ochrona zabytków przebiegała różnie na przestrzeni XIX i XX wieku. Należy bowiem uwzględnić fakt, że stosunek zaborcy austro-węgierskiego do problematyki ochrony przemyskich zabytków ograniczał działania samorządu. Obserwując współczesne działania samorządowców można zauważyć podobne błędy, które były popełniane

przy konserwacji i rewaloryzacji przemyskich zabytków w przeszłości.

Ochrona zespołu staromiejskiego zaliczana jest do zagadnień dość złożonych, ponieważ działania konserwatorskie powinny przebiegać ze szczególnym zachowaniem zasad konserwatorskich. Brak realizacji usankcjonowanych metod i sposobów działań nie tylko nie poprawi stanu zachowania zabytków, a wręcz może doprowadzić do przyspieszenia degradacji i wręcz zniszczenia substancji zabytkowej.

Historyczny układ urbanistyczny Przemyśla zaliczany jest do najcenniejszych przestrzennych założeń miejskich na terenie Polski. Zespoły budowlane począwszy od gotyckiego, w swym pierwotnym założeniu, zamku i łańskie archikatedry, poprzez XVI-wieczne kamieniczki w Rynku, barokowe i rokokowe kościoły, klasycystyczne pałace, a skończywszy na XIX-wiecznej zabudowie reprezentującej secesję, eklektyzm, zostały rozmieszczone w historycznym rozplanowaniu ulic. Układ ten stanowi część oryginalnego w skali europejskiej krajobrazu kulturowego Przemyśla.

Zrozumienie wagi i roli krajobrazu kulturowego starego miasta powinno być jednym z ważniejszych zagadnień stojących przed instytucjami i samorządami sprawującymi ochronę zabytków. Zachowanie oryginalności i odrębności zespołów staromiejskich tworzy dokument tożsamości danego regionu.

Miasto Przemyśl nie jest przygotowane do nadchodzących zmian wynikających z rozwoju cywilizacyjnego. Chcąc sprostać szybkim zmianom gospodarczym, należy podjąć działania rewitalizacyjne. Istotnym zagadnieniem staje się przeprogramowanie dóbr istniejących dóbr kulturowych, poprawa warunków użytkowania obiektów komunalnych, podwyższenie standardu technicznego oraz konser-

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

wacja zabudowy XIX- i XX-wiecznej, modernizacja infrastruktury komunikacyjnej i przystosowanie funkcjonalne zabudowy zabytkowej do wymogów współczesnych. Zadania te w pierwszej kolejności należą do władz samorządowych Przemysła.

Na początku XXI wieku ochronę zespołów staromiejskich realizuje się w oparciu o programy konserwatorskie.

Jednym z celów tych programów jest nie tylko opieka nad zabytkami poprzez stworzenie tzw. żywego skansenu w centrum miasta lub izolacja danego obiektu zabytkowego od otoczenia i środowiska kulturowego, w którym się znajduje², lecz udostępnienie wszystkich obiektów zabytkowych społeczeństwu w zmieniającej się przestrzeni.

Pierwsze kroki do poprawy stanu przemyskich zabytków były prowadzone według „Miejscowego Planu Zagospodarowania Miasta Przemysła”, który obowiązywał do dnia 31.12.2003 r., następnie w ramach powstałej w grudniu 1997 r. Koncepcji Programowej Rewitalizacji Zespołu Staromiejskiego Miasta Przemysła.

Główne kierunki prawidłowej ochrony zabytków centrum Miasta Przemysła nakreślone zostały w „Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Przemysła” zatwierdzonym Uchwałą Nr 82/2000. Kolejnym miejscowym aktem prawnym, w którym znalazły się zapisy o opiece nad zabytkami, był dokument „Przemysł – strategiczny plan rozwoju”, przyjęty uchwałą przez Radę Miasta Przemysła w dniu 5.07.1999 r.

Akt ten składa się z dwóch zintegrowanych części: „Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego miasta Przemysła do 2015 roku” oraz „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Przemysła”. Stanowią one podstawę do prowadzenia długookresowej polityki rozwoju społeczno-gospodarczego miasta oraz polityki przestrzennej. Dokumenty te zostały stworzone celem opracowania wieloletnich planów inwestycyjnych, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, jak również programów rewaloryzacyjnych. Stanowią one również podstawę do prowadzenia polityki przestrzennej zagospodarowania miasta³.

Wśród wymienionych celów w wymienionych opracowaniach za podstawowy można uznać zachowanie historycznego układu urbanistycznego miasta, ochronę i planowe kształtowanie środowiska kulturowego miasta.

Obserwując prowadzony zakres prac przez władze samorządowe można wysunąć wniosek, że dominującym elementem są działania inwestycyjne, zmierzające do wymiany infrastruktury miejskiej (sieci wodociągowo-kanalizacyjne, gazowe).

W trakcie prowadzenia prac ziemnych zapewniane są nadzory archeologiczne, co daje możliwość wykonania badań sondażowych. Badania o ograniczonym zakresie prowadzono na ul. Franciszkańskiej, kiedy wymieniano nawierzchnię ulicy. Praktykowany rodzaj badań dokumentuje warstwy kulturowe, lecz nie pozwala w pełni odtworzyć zmieniającego się krajobrazu kulturowego staromieścia. Badania archeologiczne prowadzono również na placu Berka Joselewicza (Andrzej Koperski w 2002 r.). Natomiast inwestycja związana z budową gmachu muzeum w Przemysłu na terenie byłego tzw. „żydowskiego miasta” wpłynęła na przeprowadzenie badań archeologicznych w trakcie wykonywanych prac budowlanych. Zabezpieczenie nadzorów archeologicznych przy zaplanowanych już inwestycjach nie może być ogólnie stosowaną metodą postępowania konserwatorskiego.

Pomimo słusznego kierunku zmierzającego do wymiany infrastruktury należy zauważyć, że nie rozwiązano problemów podwyższenia standardów mieszkaniowych użytkowników mieszkań w zabytkowych kamienicach.

W zespole staromiejskim Przemysła występują obiekty o znacznym stanie zniszczenia. Kamienice o złym stanie technicznym znajdują się np. na ulicach: Franciszkańskiej, Kazimierza Wielkiego, Władycze, Basztowej, Śmigurskiego.

Wiele nieprzychylnych uwag mogą wzbudzać prowadzone prace restauratorskie kamienic w Rynku. Jedne z najcenniejszych kamienic zachowane w pierzei południowej Rynku w pierwszej kolejności mają restaurowane fasady. Podczas tych prac wprowadza się nowe elementy architektoniczne. Przykładem może być kamienica Rynek 14. Wejście do piwnic, otoczone metaloplastyką, wykonano w elewacji zewnętrznej. Pojawił się nowy architektoniczny podział elewacji zaburzający kompozycję nie tylko elewacji, ale i pierzei.

Badania archeologiczne prowadzone w latach 60. pozwoliły odsłonić i zinwentaryzować podziemne części ratusza. Ważne odkrycie udokumentowano, ale nie zamieszczono w Rynku żadnej informacji, że miasto posiadało manierystyczny ratusz.

Zmieniony został historyczny zarys Rynku. Po roku 1999 wykonano nową nawierzchnię na dawnej ulicy, która biegła na tyłach nieistniejącej pierzei zachodniej. Współczesna kompozycja wykonana z kostek granitowych utworzyła teren rekreacyjno-spacerowy z nowymi poziomami schodów terenowych. Historyczne rozplanowanie zostało zniekształcone.

Jakże istotnym zagadnieniem przy rozwiązywaniu problemów rewaloryzacji miasta jest ochrona dzielnic z drugiej połowy XIX i początków XX wieku, czyli z okresu historyzmu. Ten rodzaj za-

budowy występuje także częściowo na terenach zespołów staromiejskich, zazwyczaj jednak tworzą one różne skupiska o nie zawsze wyraźnie określonych granicach⁴. W ośrodkach miejskich najczęściej ulokowane są wokół zespołu staromiejskiego. Zabudowa ta powstała na terenach dawnych przedmieść wzdłuż ulic wychodzących z historycznego centrum miasta. Tak ukształtowana przestrzeń i architektura są docenianymi wartościami krajobrazu kulturowego.

Obserwowana działalność rewaloryzacyjna w zabudowie z okresu historyzmu w Przemyśle opiera się na indywidualnych rozwiązaniach. Wyniki tych prac są dyskusyjne, bowiem przy prowadzeniu tzw. „remontów” XIX-wiecznych kamienic eliminuje się zabytkowy detal architektoniczny, m.in. stolarkę z dekoracjami, piece kaflowe czy parkiety mozaikowe.

Przemyśl, choć zaliczany do miast o wartościowej zabudowie secesyjnej, nie doczekał się jeszcze syntetycznego programu odnowy tych zabytków. Większość secesyjnych kamienic jest zaniedbana. Brak spójnego programu łączącego działania władz samorządowych i mieszkańców powodować będzie dalszą destrukcję zabytkowej architektury.

Zabytkowa architektura miasta Przemyśla wzniesiona została przez wyznawców obrządku łacińskiego, prawosławnego i greckokatolickiego. Z najstarszych odkrytych budowli wyeksponowano tylko kopię rotundy i palatium na wzgórzu zamkowym. Zachowane relikty kolejnej rotundy pw. św. Mikołaja w podziemiach prezbiterium bazyliki archikatedralnej nie są jeszcze udostępniane dla turystów. Jednak trwają już prace projektowe nad koncepcją udostępnienia tych form historycznych, co należy uznać za słuszny kierunek postępowania konserwatorskiego, gdyż poszerzony zostanie obraz dorobku kulturowego minionych pokoleń.

W Przemyśle – mieście o bogatej tradycji kultury chrześcijańskiej – powinno się uwidocznić miejsca nieistniejących już świątyń. Sama forma ukazania miejsc tych budowli mogłaby być rozstrzygnięta w drodze postępowania konkursowego. W latach minionych pojawiały się koncepcje zasygnalizowania miejsc takich świątyń, jak kościół pw. św. Piotra czy świątynia oo. Dominikanów. W dobie współczesnej należałoby już skorzystać z technik komputerowych. Stanowiska komputerowe miałyby już rację bytu w zachowanych historycznych obiektach.

Na lewym brzegu Sanu po częściowej rekonstrukcji zachował się zespół klasztorny ss. Benedyktynek. W latach 60. i 70. podjęto próby częściowej rekonstrukcji XVIII-wiecznego zespołu. Zamysł ten, niedokończony, powinien być ponownie wszechstronnie przeanalizowany i w oparciu

o współczesną doktrynę konserwatorską przestrzennie rozwiązany. Cenny pod względem architektonicznym zespół może również stanowić przykład wadliwej ekspozycji całej sylwetki, bowiem od strony ul. Z. Krasińskiego przy murach obronnych zlokalizowano kioski handlowe.

W krajobrazie kulturowym miasta wyróżniają się obiekty architektury obronnej. Relikty bądź okazałe fragmenty dzieł obronnych zachowały się na wzgórzu zamkowym, wzdłuż średniowiecznych stref obronnych, przy ul. Tatarskiej oraz przy zespołach klasztornych ulokowanych poza granicami miasta średniowiecznego. Przemyski krajobraz kulturowy wzbogacają pozostałości po Twierdzy Przemyskiej z okresu I wojny światowej. W stanie mocno zniszczonym można jeszcze oglądać fragmenty murów obronnych przy ul. Basztowej, na tyłach posesji kamienic przy ul. Słowackiego, przy ul. J.K. Piłsudskiego oraz ul. Waygarta.

W minionych latach podejmowano szereg działań koncepcyjnych mających na celu zachowanie twierdzy. Ciągłe rodzące się nowe inicjatywy ze strony stowarzyszeń nie powstrzymają procesu niszczenia dzieł obronnych. Dojście do niektórych fortów, jak np. Jaksmanice czy Łuczyce jest bardzo utrudnione, gdyż nie ma wyznaczonych i przygotowanych dróg bądź traktów pieszych. Spektakularne akcje związane z wycięciem samosiewów, w gruncie rzeczy przyczyniają się do rozrostu krzewów, co powoduje zasłanianie form obronnych. Forty Twierdzy Przemyśl stają się niedostępne dla osób zainteresowanych historią fortyfikacji, ponieważ brak jest lokalnych zabezpieczeń i oznakowań.

Zgromadzony znaczny potencjał myśli inżynierii militarnej z drugiej połowy XIX w. i przełomu XIX/XX w. nie został jeszcze udostępniony i do końca odczytany, bowiem badania nad twierdzą rozpoczęte przez naukowców z Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej, nie wspierane przez samorządy lokalne, nie są w sposób systematyczny kontynuowane. Wznowienie i prowadzenie badań terenowych i archiwalnych dałoby podwaliny pod opracowanie programu rewaloryzacji architektury militarnej.

Należy podkreślić, że rewaloryzacja przemyskich fortów powinna być priorytetem w planowanych przedsięwzięciach samorządów Ziemi Przemyskiej.

Dziedzictwo kulturowe w dalszym ciągu nie jest postrzegane jako potencjał ekonomiczny. Stworzenie więc zasad funkcjonowania zabytków w zmieniającej się przestrzeni gospodarczej, co nie jest zadaniem łatwym, dałoby perspektywę włączenia dziedzictwa materialnego w nurt życia współczesnego. Procesy rewitalizacyjne i odnowa zabytków prowadzona na kanwie akceptowanych metod dzia-

łania, w ramach gospodarki rynkowej, w sposób stopniowy przyczyniać się będzie do rozwoju regionu. Dziedzictwo wielokulturowe miasta Przemysła może tworzyć nowe kierunki rozwoju tego ośrodka miejskiego. Zachowany dorobek kulturowy Polaków, Żydów, Ukraińców, Austriaków, Słowaków, Niemców, Ormian, Węgrów oraz Wołochów, bardzo różnorodny w swej wielości, stanowi o dużej atrakcyjności miasta w międzynarodowym ruchu turystycznym oraz daje możliwości na rozwój wielu dziedzin życia gospodarczego i społecznego. Obiekty zabytkowe pozyskiwane na mieszkania, biura, punkty handlowe, ośrodki rekreacyjne i lecznicze, siedziby instytucji naukowych, domy sztuki to tylko nieliczne przykłady zaangażowania dziedzictwa kulturowego we współczesną czasoprzestrzeń. Angażując obiekty zabytkowe w proces rozwoju miasta, samorząd lokalny będzie mógł wspólnie z właścicielami i użytkownikami zabytków wypracować środki na bieżącą konserwację zachowanego dziedzictwa.

Dla miasta Przemysła oprócz usunięcia i likwidacji szkodliwych czynników przyczyniających się do destrukcji obiektów zabytkowych, ważnym zadaniem staje się zachowanie historycznego rozplanowania wnętrza centrum. Drugim istotnym zagadnieniem staje się wykonanie studiów sylwet miasta, w oparciu o które zaistniałyby przesłanki do podejmowania zabiegów ukierunkowanych na zachowanie substancji krajobrazowej. Zagadnieniem nierozwiązanym dla historycznego ośrodka pozostają zespoły zielone. W krajobrazie kulturowym Przemysła zadrzewienia i tereny zielone wymagają działań ochronnych i konserwatorskich, bowiem drzewa, krzewy, zieleń niska ma tworzyć całość kompozycyjną z kompleksem urbanistycznym.

Wnętrze krajobrazu zurbanizowanego miasta Przemysła traci historyczny charakter. Jest to kolejne zagadnienie, na które nie zwraca się uwagi w rewitalizacji miasta.

Po II wojnie światowej władze miejskie i wojewódzkie podejmowały liczne próby stworzenia programów ochrony i rewitalizacji miasta. Wśród

pojawiających się opracowań należy wspomnieć o bardzo dobrej dokumentacji, a mianowicie „Miejscowym, szczegółowym planie zagospodarowania przestrzennego i rewitalizacji” z roku 1988. Dokumentacja konserwatorska opracowana została pod kierownictwem arch. A. Piątka. Niestety podane rozwiązania, które w wielu punktach nie straciły nic na aktualności, zostały niedostrzeżone przez zmieniające się samorzady.

Zachowane zabytki co najmniej o randze europejskiej powinny być chronione w pierwszej kolejności przez miejscowe uregulowania prawne. Oprócz aktualizacji miejscowych aktów prawnych w proces rewitalizacji należy włączyć lokalne środowiska i inwestorów. Z chwilą kiedy mieszkańcy dzielnic historycznych zrozumieją wartość zachowanego dziedzictwa i poczują się współwłaścicielami bądź właścicielami dorobku kulturowego to zaistnieją możliwości realizacji procesu rewitalizacji ośrodka historycznego.

Bibliografia

1. M. Gosztyła, *Wartości kulturowe województwa przemyskiego*, Rocznik Historyczno-Archiwalny, T. XII, Przemysł 1997.
2. E. Małachowicz, *Ochrona środowiska kulturowego*, T. I, Warszawa 1962.
3. www.przemyskiserwisgospodarczy.pl, Strategia rozwoju gospodarczego.

¹ M. Gosztyła, *Wartości kulturowe województwa przemyskiego*, Rocznik Historyczno-Archiwalny, T. XII, Rzeszów 1997, s. 106.

² W Polsce niejednokrotnie można napotkać przykłady dworów, zamków i zespołów pałacowych, które zostały odcięte od swojego środowiska kulturowego. Przykładami mogą być: zespoły dworskie w Nienadowej, Rokietnicy, Medyce, Ciemięrzowicach.

³ www.prezmyskiserwisgospodarczy.pl Strategia rozwoju gospodarczego miasta Przemysła.

⁴ E. Małachowicz, *Ochrona środowiska kulturowego*, T. I, Warszawa 1988, s. 240-242.